

דְּרָשׁוֹת

בס"ד

פרשת בראשית, תשע"ח, מספר 1240

קין והבל: מניעים פסיכולוגיים, אידיאולוגיים, ביולוגיים ולוגיים

עמיצור ברק

קיימות הן אצל האדם הבודד הן בקרב קבוצות, קהילות ועמים, במינונים ובאופנים שונים מאדם לאדם ומציבור אחד למשנהו.

מחד גיסא, יש מצבים שבהם האדם עומד בפני הכרעה כלשהי, וארבע ה"לוגיות" מצויות בהרמוניה, או שחלקן אינן רלבנטיות והנותרות מתואמות, ואז קל לו להחליט. מאידך גיסא, יש בחיים מצבים של דיסהרמוניה, ניגוד הכרעות מצד אחדות מה"לוגיות", ואז קשה להחליט: כשהרגש מנוגד להיגיון והנטייה הפסיכולוגית היא אנטי-לוגית; או כשמניעים אידיאולוגיים ושמירת עקרונות דוחקים שיקולים הגיוניים לטווח קצר וארוך (כגון: "ענוותנותו של רבי זכריה בן אבוקולס, החריבה את ביתנו, ושרפה את היכלנו, והגליתנו מארצנו", גיטין נו ע"א). שכיחה גם דיסהרמוניה בין דחפים ביולוגיים ושיקולים לוגיים (עישון), פסיכולוגיים (בושה) ואידיאולוגיים (שביתת-רעב).

הכרעה במקרה של דיסהרמוניה בין ה"לוגיות" תלויה באישיות. אנשים פרגמטיים ניחנו במינון לוגי גבוה ודומיננטי; אצל הרגשיים מכריע המרכיב הפסיכולוגי; אנשי חזון ערכיים, בעלי רגישות חברתית, לאומית, או דתית חזקה מונעים ע"י מינון אידיאולוגי גבוה; ואנשים יצריים או נהנתנים יכריעו לטובת נוחיות וסיפוק גופני.

התבוננות בציבור אקראי מביאה למסקנה זהירה, שאצל הרוב – המרכיב הפסיכולוגי גובר על ה"לוגיות" האחרות. שלמה המלך ניצל עובדה זו כדי לזהות את האם השקרנית, במשפט המפורסם שהוציא מוניטין לחכמתו. שהרי אילו נהגה השקרנית בהיגיון, הייתה מתנגדת בתוקף לגזירת הילד החי.

ומהכללים האלה – לרצח הראשון בהיסטוריה. קין, האבטיפוס של האדם הבעייתי לעצמו ולזולתו, הונע ע"י יצר פסיכולוגי אנטי-לוגי, כמו רבים ורעים אחריו. שני אירועים נפרדים, אף שהם סמוכים וקשורים זה בזה, הביאו לרצח הבל. הראשון: מנחת קין נדחתה, על אף שהוא היה זה שיזם והביא מנחה ראשון. השני: מנחת הבל התקבלה, על אף שהוא הביא אותה בעקבות אחיו. אילו חשב קין באופן לוגי, היה מסיק: (א) יש פגם, שכנראה אינו ידוע לו, באישיותו או במעשה הבאת המנחה. (ב) יש

אילו מסרים ולקחים כלליים, לדורות, התורה מנסה ללמדנו בסיפור על הריגת הבל, מעבר לדיווח על אירוע היסטורי-מקראי? וביתר פירוט: מה באה התורה ללמדנו על "המצוי", "הרצוי" ו"הצפוי"?

בפרשתנו, המצוי הוא טבע האדם; הרצוי – ההתנהגות הראויה בנסיבות שדומות לאלו ששררו באירועי הפרשה, כגון קבלת קורבן הבל ודחיית מנחת אחיו; והצפוי – תוצאות התנהגותנו אם ננהג בהתאם לרצוי או בניגוד לאלו.

קין הוא האדם הראשון בהיסטוריה שנולד מאם ואב, אך עם זאת חווה ילדות אצל הורים לא מנוסים, שלא חוו הורות כלל, ונראה שלא חוו ילדות כלל. התנהגותו של קין היא מצד אחד מובנת מאוד, לפחות לכאורה, ומצד שני גם תמוהה מאוד. מובנת – שהרי שכיח וטבעי שהרואה את זולתו מצליח יותר, מקנא בו, ועלול להידרדר לשנאה כלפיו ואף לאלימות. תמוהה – משום שהתנהגות כזאת היא ילדותית ולוקה גם בעיוורון נפשי, משום שהיא מתעלמת מהפגיעה בהורים, מתגובתם, ובייחוד מעונשו של הא-ל, שיבוא בעקבות אזהרתו הישירה והמפורשת "לִפְתַּח חַטָּאת רִבְיָן" (בר' ד:ז).

הפרדוקס של התנהגות מובנת ועם זאת תמוהה ניתן להבנה, אם נבחין – עם הכירנו במורכבות הנפש – בין ארבע "לוגיות" שונות שמניעות את האדם, ומשפיעות על התנהגותו והחלטותיו: אחת גופנית – ביולוגיה, ושלוש נפשיות: לוגיקה, אידיאולוגיה ופסיכולוגיה.

- ביולוגיה – צרכים גופניים ותאוות: מזון, נוחיות, הנאות חושניות, מין, עייפות ומניעת כאבים;
- לוגיקה – היגיון, תועלתיות וכדאיות;
- אידיאולוגיה – ערכים, מוסר ומצפון;
- פסיכולוגיה – יצרים, רגשות, דחפים, מעצורים ותסביכים.

ויש מניעים שמורכבים מצירוף כמה מה"לוגיות" הללו. כגון, שאיפה לאסתטיקה, הומור, כבוד, סקרנות ועוד. ה"לוגיות" הללו

* עמיצור ברק, פרופ' להנדסת מים, אוניברסיטת אריאל.

(מיכה ג:יב) "צִיּוֹן שְׂדֵה תְּחַרֵּשׁ", ומתוך כך ויקם קין...; יהודה בר אמי אמר: על חוה... היו מדיינין, אמר רבי איבו חוה... חזרה לעפרה, ועל מה היו מדיינין אמר רבי הונא: תאומה יתירה נולדה עם הבל זה אומר אני נוטלה שאני בכור, וזה אומר אני נוטלה שנולדה עמי, ומתוך כך ויקם קין.

ומן המשל הפרטי אל הנמשל הכללי: בני אדם מתקוטטים, נלחמים והורגים, לשיטת המדרש [א] על רכוש – נדל"ן, כסף, משאבים, טריטוריה, חפצי-ערך. [ב] מלחמות דת. [ג] על חמדת נשים. לפי מודל ארבע ה"לוגיות", המלחמה על רכוש היא ממניעים לוגיים של תועלת אנוכית, מלחמות הדת הן אידיאולוגיות וחמדת הנשים היא ביולוגית (תוצאת הורמונים). כך נראה שמפשט הפרשה וממדרשה נובע, כי המניעים למאבקי כוח שמדרדרים ל אלימות ואף לרצח יכולים להשתייך לכל אחת מארבע ה"לוגיות".

יש להעיר, שהמודל של סיווג מניעי ההתנהגות האנושית לפי ארבע ה"לוגיות" הוא לעתים פשטני, והמציאות מורכבת יותר. שכן, מניע מסוים עשוי להשתייך ליותר מ"לוגיה" אחת. מדובר הן במניעים חיוביים והן במניעים שליליים: מחד, כמעט כל מניע לוגי, אידיאולוגי או אף ביולוגי מלווה במרכיב פסיכולוגי קטן. מאידך, כמעט לכל מניע שהוא בעיקרו פסיכולוגי מנסים למצוא הסברים לוגיים ואידיאולוגיים, לעתים בתמימות או בזדון, תוך המעטת המניע הפסיכולוגי או הבלעתו. גם אם ההסברים הללו נכונים, עדיין אין הם העיקר. יש אולי מקום למחקר היסטורי שיבדוק היטב את המרכיבים של הדחפים הפסיכולוגיים, היצריים והרגשיים – אישיים, קבוצתיים ולאומיים – של התרחשויות והתפתחויות היסטוריות. מחקר יסודי כזה עשוי לתת למרכיבים אלה את משקלם הנכון, בצד הסברים מלומדים באשר לשיקולים פרגמטיים של אינטרסים ואידיאות דתיות וחברתיות.

לסיכום, אם רוצים להבין נכון את ההתנהגות האנושית, בייחוד במקרים פתולוגיים, חשוב להבחין בשוני שבין ארבע ה"לוגיות" הן מבחינת מהותן, הן מבחינת המינון האישי השונה שבו הן מצויות באנשים שונים, והן מבחינת העוצמה השונה שבה כל אחת מהן משפיעה עלינו.

לקח אפשרי נוסף מפרשתנו – כל פשע הוא תוצאה של עיוות נפשי לא הגיוני. ככל שהפשע חמור יותר כך הוא מעיד על עיוות חמור יותר מחד, ועל פגם קשה יותר בחשיבתו ההגיונית של הפושע, מאידך. פשע הוא גם רשע וגם טיפשות.

מנחות המתקבלות ברצון. (ג) יש אה קרוב פיזית, שהצליח, וממנו ניתן ללמוד בשיטת "מצא את ההבדלים" מה פגום בו, בקין, או במנחתו. בזכות קיומו וקרבתו של הבל, אפשר לתקן. לולא שעה הא-ל למנחת הבל, או לולא נולד הבל, היה קין נותר ללא יכולת לאתר את הפגם הנעלם. אלא שחוכמה לוגית זו לא הצליחה להכריע את המניע הפסיכולוגי המוזר, המיותר והחמור כשהוא דוחף לכיוון שלילי והרסני – קנאה ותחרות.

מכאן ניתן להפיק לקחים אחדים מהפרשה:

- במישור ה"מצוי": [א] יצר לב האדם גובר תכופות על ההיגיון. [ב] קנאה בהצלחת הזולת, הגוררת שנאה, התנכלות ואלימות אינה רק מרושעת, התוצאות מנוגדות גם להיגיון, ומטופשות! [ג] אי אפשר להסתיר פשעים: הא-ל יודע מראש ומזהיר, ומגיב לאחר המעשה לפחות בחלק מהמקרים. [ד] הא-ל הוא "שופט כל הארץ", ככתוב בפרשת "וירא", ולא "שוטר העולם", ואולי לכן אינו מונע פשעים (זהו גם לקח תיאולוגי).

- במישור ה"רצוי": [א] מאמר הא-ל לקין, בגילוי השכינה הראשון שזכה לחוות, היה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן לְמָה חָרָה לָךְ... הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב שָׂאתָ וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ". משמעו – יש להיאבק ולהכריע את היצר השלילי לטובת ההיגיון. [ב] יש לנצל ולמנף כל כישלון ולהפיק ממנו את הלקחים הנכונים גם כדי להחכים כללית וגם כדי להימנע מכישלונות נוספים.

- במישור ה"צפוי": [א] הגמול בוא יבוא. [ב] אין אדם יודע מה הגמול. [ג] לא ידוע מתי יצא הגמול לפועל; אחרי זמן רב או מיד. [ד] לא-ל יש שיקולים ותוכניות נעלמות מאתנו באשר לצורת התגובה, לעיתוה ולעוצמתה.

חז"ל, בהיעדר הפירוט בתורה, הוסיפו תובנות אפשריות על מה דיברו קין והבל בשדה. מדרש ידוע מנסה לתאר את מגוון הסיבות למאבקים בין בני אדם, יחידים כקבוצות (בראשית רבה פרשה כ"ב):

"ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה" וגו', על מה היו מדיינים, אמרו בואו ונחלוק את העולם. אחד נטל הקרקעות ואחד נטל את המיטלטלין, זה אמר: קרקע שאתה עומד עליה שלי, וזה אמר: מה שאתה לובש שלי... מתוך כך ויקם קין אל הבל... ויהרגהו; רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר: שניהם נטלו את הקרקעות, ושניהן נטלו את המיטלטלין, ועל מה היו מדיינין, אלא זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, וזה אומר בתחומי... שנא' "ויהי בהיותם בשדה", ואין שדה אלא בהמ"ק, כנאמר

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
[דף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף